

Тема. Джордж Байрон. Українська тема в поемі «Мазепа». Специфіка зображення образу гетьмана у творі.

Мета: ознайомити учнів з історією створення поеми Байрона «Мазепа», визначити її місце в творчому доробку поета; розкрити причини зацікавлення Байрона українською тематикою; розкрити особливості створення образу Мазепи в обрамленні; розвивати аналітико-інтерпретаційні компетенції учнів; сприяти формуванню загальної культури.

Обладнання: відео «Гетьман Іван Мазепа», портрет письменника, ілюстрації до поеми, фішбоун, хмарки слів, інтелект-карта.

*І сам, як дуб той віковий.
Джордж Байрон. «Мазепа»*

Перебіг уроку

I. Організаційний момент

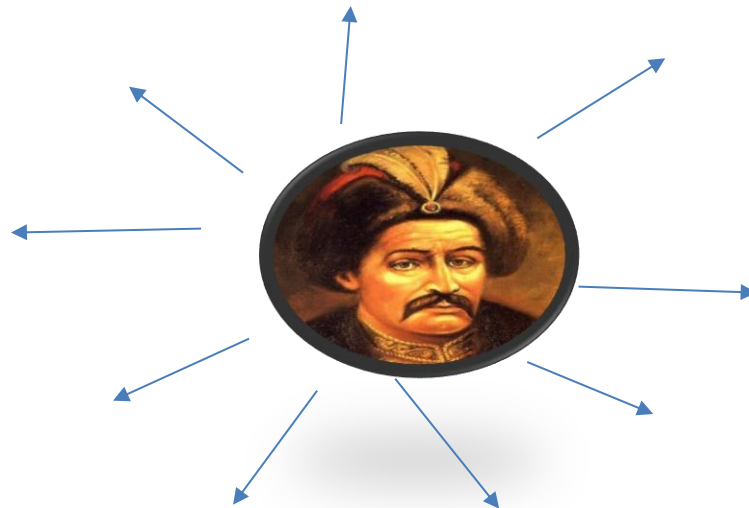
II. Оголошення теми й завдань уроку. Мотивація навчальної діяльності учнів

III. З'ясування історії створення Байроном поеми «Мазепа».

Український гетьман Іван Степанович Мазепа - одна з найзагадковіших постатей в українській історії. Надзвичайна зацікавленість ним з боку істориків, письменників пояснюється неординарністю, складністю і величчю його як особистості.

Хто ж він такий – Іван Мазепа?

- ✓ Повідомлення учнів-істориків. «Історична постать гетьмана Мазепи».
- ✓ Створення асоціативного куща «Мазепа»

IV. Повідомлення про реалізацію задуму Байрона щодо використання української тематики у написанні поеми «Мазепа»

Основа та історія створення Поема «Мазепа» написана Байроном під час його перебування в Італії, у Венеції та Равенні. Історичною основою поеми є постать видатного українського козацького гетьмана Івана Мазепи (1640-1709), що уславився своєю боротьбою за незалежність України і її відокремлення від Росії. З цією метою він склав договір з шведським королем Карлом XII (1682-1718), який воював з Росією. Під час Полтавської битви в 1709 році війська Петра I розгромили шведську армію, і Карл XII та Мазепа змушені були рятуватися втечею. Відомості про українського ватажка Байрон узяв із праці Вольтера «Історія Карла XII» (1731), яка була надзвичайно популярною в Європі (лише у XVIII столітті вона була перекладена багатьма мовами та витримала 114 видань). У п'ятому

розділі Вольтер, звертаючись до подій російсько-шведської війни, характеризує Україну як «країну, що завжди прагнула свободи й наполегливо боролася за її здобуття». Пишучи про історичні заслуги Мазепи як гетьмана України і союзника Карла XII, Вольтер також розповів про одну незвичайну пригоду, що сталася з Мазепою в його юності. Він «виховувався як паж польського короля Яна Казимира, при дворі якого набув певної обізнаності в красному письменстві. Коли було викрито любовний зв'язок, що він мав з дружиною одного польського магната, розлучений чоловік звелів прив'язати його, зовсім голого, до дикого коня і відпустити в такому стані на всі чотири сторони. Кінь, приведений з України, примчав туди Мазепу, напівмертвого від утоми й голоду. Місцеві селяни виходили його. Він довго лишався серед них і через певний час відзначився в багатьох походах проти татар. Вищість в освіті забезпечила йому велику повагу серед козаків; його репутація, що зростала з кожним днем, спонукала царя призначити Мазепу гетьманом».

Ця легенда зародилася в Польщі й існувала в кількох версіях. Найвідоміша з них подається в мемуарах польського літератора XVII століття Я. Пассека, де розповідається, що Мазепа, перебуваючи в своєму маєтку на Волині, був викритий у любовному зв'язку з дружиною одного польського шляхтича та покараний ним. Його прив'язали до коня й випустили в поле. Але це був не дикий кінь, а кінь самого Мазепи, і поніс він його не за сотні кілометрів, а в його ж маєток, розташований неподалік. Вольтер, за словами Д. Наливайка, «вмістив цю історію в своїй книжці, внісши доповнення, яке виявилось істотним і провокаційним: про дикого коня, який примчав прив'язаного Мазепу за кілька днів на береги Дніпра. Це доповнення зробило банальну історію із життя молодого Мазепи неймовірною, фантастичною і водночас перевело її із сфери побутової у сферу міфо-поетичну. Цей міфопоетичний потенціал, що з'явився у розповіді Вольтера, блискуче реалізував уже в добу романтизму Байрон - у поемі «Мазепа».

Мазепа чудово підходив на роль романтичного героя байронічного типу і захопив уяву Байрона, як і багатьох інших митців-романтиків. Як зазначив польський дослідник Я. Островський, «його історія, заснована на екзотичних реаліях, містила сюжет нещасливого кохання і жорстокої кари. Нескінченний галоп коня (мотив, що сам по собі дуже впливав на романтичну уяву) є водночас і знаряддям долі, яка готувала Мазепу до великих політичних звершень. Навіть остаточна поразка гетьмана приносить йому додатковий німб мучеництва». Усі ці деталі злилися в символічний зміст, що легко переростав у міф, романтичну легенду. До того ж Байрон вбачав в історії Мазепи й певні аналогії з власним життєвим досвідом: перебуваючи в Італії, він таємно зустрічався з дружиною старого графа Гвічіолі юною Терезою. Збіг імені його коханої та коханки Мазепи також викликали певні символічні асоціації у Байрона.

V. Аналітичне дослідження жанрово-композиційних особливостей поеми Байрона «Мазепа».

✓ *Робота з таблицею*

Композиція поеми	20 невеликих розділів
Історичні події, що зображено у творі	Битва під Полтавою 1709 р. та відступ Мазепи з Карлом XII до Туреччини
Жанрові особливості	Поема Дж. Н. Г. Байрона — ліро-епічна поема, монолог-сповідь Мазепи. Автора цікавить плин почуттів, рух думок героя, політ його уяви

Слово вчителя. Поема побудована у формі розповіді-сповіді головного героя твору — старого гетьмана Мазепи про любовну пригоду, яка колись трапилася з ним.. Автор використовує саме такий прийом, розповідь в розповіді або розповідь з обрамленням, це допомагає читачу повірити в достовірність подій. У поемі дві сюжетні лінії і, відповідно, два образи Мазепи — в юнацтві та на схилі літ, але смисловий акцент перенесено на другу його іпостась.

Твір Байрона — не історичне відтворення реальної постаті Мазепи, а поетичне уявлення про романтичну, сильну й непереможну особистість.

Головний герой поеми — гетьман Іван Мазепа, що після поразки під Полтавою розповідає свою історію Карлу XII. Ця розповідь - основний зміст поеми, і вона має мало спільного з біографією історичного Мазепи.

Бесіда.

- Як ви думаєте, чому постать гетьмана Мазепи привернула увагу Байрона? (Сильний бунтарський життєздатний характер, що відповідає типу романтичного героя, привабив Байрона в образі Мазепи. В інтерпретації Байрона перед читачем постає специфічний байронічний герой: це бунтар, «шляхетний злочинець», який кидає виклик суспільству, його законам та моральним нормам і зазнає покарання. Сюжетна ситуація, закладена в основу любовної історії Мазепи, аналогічна ситуаціям, що розгортаються у «східних поемах» Байрона: герой кохає жінку, яка належить деспотичному чоловікові, і, ставши жертвою брутального насилля, скривджений та ображений до глибини душі, стає месником.)

- Визначте тему поеми «Мазепа». (Тема твору: зображення втечі Карла XII та гетьмана Мазепи з рештками армії, розбитої Петром I під Полтавою. Під час відпочинку Мазепа розповідає випадок зі свого життя, що стався з ним у юності, 50 років тому.)

- Яку грань особистості Івана Мазепи використав Байрон в своєму творі - людини чи козака й державного діяча? Як видатному поету-романтику вдалося поєднати ці дві грані життя й діяльності Мазепи? (Використавши жанр романтичної поеми, досить великого поетичного твору, Байрон зумів поєднати в ньому епічне й ліричне начало, тим самим розкривши різні грані особистості Мазепи - як козацького ватажка й воїна та закоханого романтичного юнака.)

- Яким чином задуму Байрона слугувала композиція твору? (Поема складається з двадцяти невеличких розділів. Розділи 1-3 і частина 4-го - це розповідь про нищівну поразку, якої зазнали шведи під час Полтавської битви. Невеличкий загін, в якому перебувають Карл XII і Мазепа, рятуються від переслідування ворогів. Старий гетьман постає перед читачем, з точки зору автора, як кременний і витривалий, зморений у тяжкому поході, він перш за все під час перепочинку доглядає за своїм вірним конем та чистить зброю. Поранений Карл зацікавився тією турботою, яку проявив гетьман до коня.

Мазепа задовольняє цікавість короля і розповідає історію зі свого життя, пов'язану з конем. Сповідь Мазепи вписана за композиційним принципом твору з обрамленням. Тепер сам герой стає оповідачем. Йй до середини ХХ розділу - тобто весь основний текст поеми - це дивовижно відверта, сповнена переживань і почуттів сповідь головного героя про його юнацьке кохання. Завершує твір розповідь, у якій старий Мазепа розмірковує про невідворотність долі в житті людини.)

Аналіз розділів поеми «Мазепа» Джорджа Гордона Ноела Байрона.

а) виразне читання I-IV розділів поеми до слів «Для цього я вернутись рад Дак років з п'ятдесят назад...»

- Поясніть, яким історичним подіям відповідають рядки початку поеми Байрона «Мазепа»: «В жахливий день біля Полтави/ Од шведів щастя утекло». Використовуйте для аргументації «Коментарі й пояснення» після тексту перекладу поеми українською мовою Дмитром Загулом.

- Який сенс, по-вашому, мають слова: «Військова міць, воєнна слава./ Така ж, як ми, її раби, - /Майнула до царя, лукава» - у міркуваннях автора про невідворотність долі як для пересічної людини, так і сильних цього світу. Чому Байрон ставить поряд постаті двох талановитих воєначальників, що мріяли про всесвітнє панування, - Карла XII і Наполеона? Як це пов'язано з концепцією «сильної особистості» в романтизмі?

- Як ви думаєте, чому поему про Мазепу Байрон розпочинає зображенням втечі Карла XII та рештків його війська? Виразно прочитайте другий розділ поеми. Схарактеризуйте за цим уривком образ Карла. Чи можна його вважати романтичним героєм? Аргументуйте свої відповіді.

- Схарактеризуйте оточення короля Карла. Визначте за текстом, у якому стані перебувають шведські воєначальники.

- Виразно прочитайте фрагмент тексту від слів «А поруч, в лицарській юрбі,/ Де звисив дуб гілля дебеле,/ Мазепа стомлений собі/ З трави тверду постелю стеле» до слів: «І з Карлом і всіма з почоту/Гостинно поділився він/ З такою ж гідністю достоту,/Як на бенкеті дворянин». Складіть план дій Мазепи. Поясніть, чому він спочатку піклується про коня, чистить зброю, а потім вже турбується про себе. Про що в особистості Мазепи свідчить вибір клички коня - Буцефалос? (Вибір клички коня свід- - чить про амбітність та освіченість Мазепи. Він знає історію

Стародавньої Греції й, вірогідно, серед його кумирів видатний полководець древності Олександр Македонський.) Виділіть з цього фрагменту ключові слова до характеристики Мазепи, прокоментуйте їх. Спробуйте скласти за цим уривком словесний портрет Мазепи. Це буде портрет людини чи воїна? Наведіть аргументи.

- Як ви думаєте, чому на початку твору Мазепа постає у сімдесятирічному віці? Чому Байрон не відразу розпочинає розповідь про його юнацьку пригоду?
- Як характеризують Мазепу слова Карла «У всіх із нашого гуртка /Відважний дух, тверда рука, /Та хто в цей час маршів, боїв/ Балакав менше й більш зробив,/Ніж ти, Мазепо?»?
- Чому король сприймає Мазепу і його коня як неподільну пару й порівнює їх з Олександром Македонським та його легендарним конем Буцефалом?
- Прочитайте в особах діалог між Карлом XII і Мазепою з четвертого розділу поеми. Спробуйте передати інтонаційно повагу короля до Мазепи. Поміркуйте, чому Мазепа не хоче згадувати, як він навчався верхової їзди?
- Визначте роль діалогу Карла й Мазепи для переходу від обрамлення до основної частини. Навіщо, по-вашому, Байрон змінює оповідь від третьої особи на розповідь від першої особи?
- Зробіть стислий висновок про образ Мазепи, який постає перед нами в обрамленні. Яких рис у ньому більше - романтичних чи реалістичних? Наведіть аргументи.

Б) Дискусія. Визначте головні теми його сповіді.

Розділ 4: розповідь Мазепи про свою службу в польського короля Яна-Казимира; **розділи 4-8:** розповідь головного героя про польського магната та його юну дружину, опис стосунків між Терезою та молодим Мазепою, викриття шпигунами графа таємного зв'язку коханців;

розділ 9: покарання коханців, Мазепу віддають на волю дикого коня;

розділ 10: розповідь Мазепи про помсту воєводі;

розділи 11-18: опис шаленого бігу дикого коня та страждань і очікування смерті Мазепою;

розділ 19-20: Мазепу рятують українські козаки і згодом він стає їхнім гетьманом; **заклучна частина 20-го розділу:** міркування Мазепи про долю.

✓ **Бесіда за запитаннями.**

- На попередніх уроках ми з вами говорили про «байронічного героя». Пригадайте які риси притаманні «байронічному герою»?
- Чи можна вважати Мазепу «байронічним героєм»? Свою відповідь аргументуйте.

✓ **Кола Вена «Мазепа - байронічний герой»**

✓ **Автобіографічність поеми**

Сьогодні на уроці ми вже згадували про те. Що дехто з дослідників творчості Байрона вважає, що образ Мазепи був доволі близьким самому авторові твору. У поемі «Мазепа» присутні приховані автобіографічні мотиви автора. Під час створення поеми Байрон був закоханий у Терезу Гвіччіолі. Вольтер в «Історії Карла XII» імені коханої Мазепи не називав, а в Байрона вона отримала ім'я Терези

✓ **«Мозковий штурм».**

Ми уже неодноразово говорили про те, що «Мазепа» Дж.Байрона – це поема. А до якого саме різновиду поем ви віднесли б даний твір. Доведіть свою думку.

✓ **Ознаки романтичної поеми.**

- „Мазепа”- це ліро - епічна поема Поява так званих мішаних жанрів була характерна для романтизму.
- Зацікавила поета сама легенда, що була таємничою, ефектною, небуденною.
- Романтиків завжди цікавили неординарні особистості, масштабні постаті. Мазепа – саме такий.

- Експресивні вираження переживань, чіткі логічні позиції, антитеза-(насильство- беззахисність, тиран-жертва, завойовник-завойований)- все це вказує на приналежність до романтизму.

- Образ вершника Мазепи став символом :

- неспокійної душі;
- нескореної сили;
- постійної небезпеки;
- уособлення вільної людини;
- це символ свободи, нації.

Всі ці ознаки доводять, що поема є романтичним твором.

Слово вчителя. Однією з особливостей романтичних творів є наявність в них образів - символів. Які ж символи використовує Байрон?

✓ **Повідомлення про образи – символи поеми Байрона.**

В поемі Байрона присутні образи-символи. Велике значення має образ долі, яка переслідує всіх героїв. Доля відвертається від шведів під Полтавою, від короля Карла XII, прирікши його на втечу, доля звела Мазепу з Терезою, подарувавши йому сильне кохання, але й розлучила їх, доля врятувала його, принісши в Україну, й зробила Мазепу гетьманом. На думку Байрона як романтика, доля, фатум має великий вплив на людину. Поет розмірковує, чи може людина протистояти долі, чи здатна це зробити? Відповідь на це питання автор дає, змальовуючи образ Мазепи.

Символічний образ сонця, який постійно присутній в поемі, воно супроводжує нашого героя – то піднімається, то заходить. Воно символізує життя.

В поемі особливо вирізняється образ коня. Як відомо, у романтичних творах кінь є символом вдачі, людської долі. Тому стає зрозуміло, чому Карл XII втрачає коня (доля відвернулася від нього), а Мазепа зберіг свого коня (доля до нього прихильна). Образ дикого коня, що ніс Мазепу через ліси й степи з Польщі в Україну, це і символ нестримної пристрасті майбутнього гетьмана, і фатальної долі, і втілення смерті, і символ непохитної волі, яка приведе Мазепу до гетьманства. Невпинний біг коня створює надзвичайний динамізм поеми.

З образом дикого коня нерозривно пов'язаний і образ України, яка постає вільною країною, що повинна рухатися у майбутнє. Автор пише, що це „дика країна”, у якій „дикі степи”, „дикий праліс”, „дика площина”. У поемі створюється емоційний, романтичний образ України, що є вільною, але ще не освоєною землею. Картини пейзажів змальовують „дику природу”, зображення якої теж має символічне значення. Бурхливі потоки, потужні хвилі, сильні вітри уособлюють пристрасті, що охопили самого героя. Вороння символізує смерть. Степ - вільнолюбивий дух Мазепи. Буйний чагарник, ліс – перепони на життєвому шляху героя. Вечірній холод, морок, тьма, ридання вітру, похмуре небо підсилюють страждання Мазепи. Ранок, біла мла, схід сонця є символами надії.

Відома українська дослідниця С.Павличко писала: „ Образ України в поемі складається з деталей портрета й натури самого гетьмана, з романтичних картин природи і навіть з образу дикого , необ'їждженого коня, який приніс Мазепу на Україну, діставшись своєї землі , почувши іржання рідних табунів, падає мертвим».

✓ **Запис у зошит.** «Образи – символи поеми»

Сонце – символ життя.

Кінь – символ удачі, людської долі.

✓ **Повідомлення учнів - літературознавців** «Образ Мазепи в світовій літературі».

Постать Мазепи цікавила багатьох митців. Одним з перших цей образ увічнив у слові французький просвітитель, енциклопедист, письменник Вольтер у своїй хроніці „Історії Карла XII” у 1731р. Відомо, що описуючи пригоди молодого Мазепи, автор скористався мемуарами польського шляхтича Яна Пасека- залятого ворога Мазепи, який мав письменницький хист і вигадав досить цікаву легенду про молодого Мазепу і про його перебування при дворі польського короля Яна Казимира. Вольтер писав: „Це був чоловік хоробрий, запобігливий, невтомний робітник, не дивлячись на свою старість. ...він приніс королю надію підтримки своїм розумом... без його допомоги вся армія загинула б з голоду та бід..при цих обставинах цар запропонував Мазепі повернутись до нього, але той залишився вірним своєму новому союзнику...”. Вольтерівський Мазепа хоробрий, розумний, невтомний, енергійний, людина слова, тверезо мислить. Його люблять, ним захоплюються. Саме з цього твору Байрон запозичив цю легенду як основу свого твору

Найгрунтовніша книга про Мазепу - „ Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана.” Автори Ілько Борщак і Рене Мартель. Ілько Борщак – наш земляк , він народився в Херсоні, навчався в Одеському

університеті, жив і помер у Франції. Книгу видано у 1933 р, а перевидано у 1991 р. В ній стверджується, що Мазепа мав смертного ворога - Яна Пасека, який і вигадав легенду про помсту Мазепі польського шляхтича за стосунки з його дружиною.

Автори переконливо доводять, що такого не було, що це плід фантазії Пасека. Проте історію цю підхопили митці світу як загадкову, неординарну.

Відомий французький письменник В.Гюго теж звернувся до даного сюжету в своїй поемі „Мазепа”. Автор показує силу волі, мужність молодого Мазепа. У Гюго Мазепа величний, самотній у своїх переживаннях, гордий, волелюбна натура. Поема - гімн силі духу Людини, що здолала все.

Польський романтик І половини ХІХ ст., поет і драматург Юліус Словацький належав до так званої „української групи поетів”, народився на Україні в м. Кременці. Захоплювався Пушкіним, Байроном. За участь в національно-визвольному русі змушений був емігрувати, жив у Франції, Італії, Швеції. Помер в Парижі. Але похований у Краківському замку поряд з могилою А.Міцкевича. Він написав трагедію „Мазепа”, сюжет якої був нав'язаний поемою Байрона. Але інтрига в тому, що автор показав, що до Мазепа поставились несправедливо, він не винен, оскільки захищав короля.

Поетичну мазепіану поповнила і поема В Сосюра „Мазепа”, яка була закінчена у 1960 році. Сосюра синтезує всі літературні спроби, щоб змалювати гетьмана. Він в нього виступає в декількох амплуа: королівський паж, поет, Дон - Жуан. Є в його поемі і епізод про те, як Мазепу прив'язали до спини дикого коня. Звичайно, цей сюжет перегукується з відомим романтичним сюжетом.

Слово вчителя. Як ми бачимо, постать українського гетьмана Мазепа, легенда про нього справді цікавила представників багатьох культур - поетів, письменників, драматургів. Але образ Мазепа створено не тільки в літературі, але й у живописі та музиці. До нього зверталися відомі художники Делакруа, Ораса Верне та ряд невідомих митців.

Перегляд репродукцій картин «Мазепа на коні».

- Поясніть, чому немає однаковості мистецтвознавців у сприйнятті портретів гетьмана Мазепа?
- Розкрийте символічне значення шаленого бігу дикого коня та його загибелі. *(Декілька днів без перепочинку і їжі мчить героя дикий кінь, не розбираючи дороги. Головне ідейно-художнє навантаження мають саме ті сцени, що зображують стрім* кий біг коня та страждання головного героя. Описуючи шалений галоп коня, Байрон розгортає перед читачем незорі картини диких лісів і степів України. Поет порівнює невтомний рух прекрасної неприборканої тварини з гірським потоком, з блискавкою, з північним саявом, розбурханим морем, метеором. Й на тлі невпинного бігу коня страждання героя набувають дійсно романтичного мученицького змісту. В цей момент Мазепа приречений на смерть, здавалося, ніщо вже не може його врятувати. Почуття героя, як і біг коня, передано у внутрішній динаміці: герой ніби проходить усіма колами пекла його страждання коливаються між початковою надією на можливе звільнення та повною зневірою, відчаєм, очікуванням смерті як єдино можливим позбавленням від страшних катувань. Але не тільки сили людини майже вичерпані, не витримує дикого бігу й кінь. Він падає мертвий. Проте це не полегшує становища Мазепа, адже він прив'язаний намертво до коня. Тепер лише справа часу, коли йому прийняти смерть.)*

Прослуховування етюду «Мазепа» Ф, Ліста.

- Які почуття виникли у вас під час прослуховування твору?
- Яким ви уявили гетьмана Мазепу?

VI. Рефлексія

Робота з епіграфом. Виразно прочитайте слова з поеми Байрона «Мазепа», узяті за епіграф до нашого уроку. Поміркуйте, чому саме вони обрані лейтмотивом нашої сьогоднішньої розмови?

- Чи можна образ Івана Мазепа, створений Байроном, вважати одним із «вічних образів» світової літератури? Наведіть аргументи.

Метод «Кросенс»

- 1 – Джордж Гордон Байрон
- 2- англійський письменник ХІХ століття
- 3 – зацікавився таємничою постаттю українського гетьмана Мазепи і в 1831 році створив однойменну поему.
- 4 – Відомості про українського гетьмана Байрон узяв із праці Вольтера «Історія Карла ХІІ», яка була надзвичайно популярною у Європі. Мазепа чудово підходив на роль романтичного героя байронічного типу і захопив уяву поета.
- 5 – У поемі описані події російсько-шведської війни, а саме 1709 рік, коли під Полтавою було розбито військо Карла ХІІ.
- 6 – Це були важкі часи для Карла ХІІ і Мазепи, коли вони із залишками війська змушені були просити захисток у султана.
- 7 – На чолі російського війська стояв цар Петро І.
- 8 – Поема побудована у формі розповіді-сповіді головного героя твору – старого гетьмана Мазепи про любовну пригоду, яка трапилася з ним дуже давно.
- 9 – Байрон називає Мазепу титаном, бо Мазепа так само як і Прометей терпів муки, які відчув під час смертоносної поїздки, йому притаманний дух прометеївської непокори.

VII. Домашнє завдання:

Підготуватися до творчої роботи «Чи можна вважати Мазепу романтичним героєм?».